

Педагогіка

РЕАЛІЗАЦІЯ ДИСКУРСИВНО-ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНОЇ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Оліяр Марія Петрівна

Місце роботи ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та
методики початкової освіти (Україна)

e-mail: mariya_oliyar@mail.ru

РЕЗЮМЕ. Стаття містить інформацію про сутність комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Автор розкриває зміст дискурсивно-трансдисциплінарної методики формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів. Основна мета методики - створення розвивального комунікативно-стратегічного освітнього середовища.

Ключові слова: майбутній учитель початкових класів, комунікативно-стратегічна компетентність, трансдисциплінарні зв'язки, педагогічний дискурс, дискурсивно-трансдисциплінарна методика.

ABSTRACT. The article contains information about the nature of communicative and strategic competence of future primary school teachers. The author reveals the content of the discourse-transdisciplinary methods of formation of communicative and strategic competence of future teachers. The main objective of the methodology is to create an enriching communicative and strategic educational environment.

Keywords: future teacher of initial classes, communicative and strategic competence, transdisciplinary communication, pedagogical discourse, discursive and transdisciplinary methodology.

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ. Реформування змісту професійної освіти майбутніх учителів початкових класів передбачає орієнтацію на новий тип педагога, який володіє ключовою комунікативною компетентністю, насамперед її стратегічною (діяльнісною) складовою, уміє ефективно взаємодіяти з оточенням, креативно мислити, діяти у різних ситуаціях спілкування творчо і продуктивно. Разом з тим, традиційні підходи у професійній підготовці гальмують процес набуття студентами фахових компетентностей. Тому необхідно здійснювати пошук шляхів подолання диспропорції між вимогами сучасного суспільства до рівня фахової підготовки випускників педагогічних ВНЗ та реальним станом сформованості їхніх комунікативних умінь.

У психолого-педагогічних дослідженнях закладені теоретичні основи розвитку особистості майбутніх педагогів (Ю.Бабанський, І.Зязюн, Н.Кузьміна, Н.Ничкало, В.Сластьонін, В.Сухомлинський та ін.); комунікативні засади педагогічної праці, значення спілкування в навчально-виховному процесі (О. Абдулліна, С. Архангельський, А.Богущ, О.Бодальов, В. Кан-Калик, Г.Ковальов, М.Лісіна, О.Леонтьєв, Б.Ломов, О.Мудрик, Т.Яценко, Г.Цукерман та ін.); теоретичні аспекти діалогового спілкування (В.Андрієвська, Г.Балл, М.Корнєв, О.Матюшкін та ін.) тощо. Водночас проблема формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів та методичні шляхи її вирішення ще не знайшли свого висвітлення в працях вітчизняних та зарубіжних учених.

Метою статті є розкриття ключових аспектів дискурсивно-

трансдисциплінарної методики формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Комунікативно-стратегічна компетентність майбутніх педагогів виявляється у вміннях ефективного використання комунікативних стратегій і тактик у різних жанрах педагогічного дискурсу та комунікативних ситуаціях, пов'язаних з професійною діяльністю вчителя. З метою її формування була розроблена та реалізована дискурсивно-трансдисциплінарна методика. Спираючись на теоретико-методологічну базу дослідження, за допомогою цієї методики, інноваційних педагогічних технологій навчання реалізовано модель формування комунікативно-стратегічної компетентності та апробовано комплекс визначених педагогічних умов (забезпечення дискурсивно-трансдисциплінарної організації формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів; створення розвивального комунікативно-стратегічного освітнього середовища у процесі фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів; занурення майбутніх учителів початкових класів в активну науково-дослідницьку та самостійну комунікативно-мовленнєву діяльність).

Насамперед було здійснено корегування змісту дисциплін лінгвістичного та педагогічного циклів з урахування вимог до комунікативної підготовки майбутніх педагогів, зафіксованих у вітчизняних та міжнародних нормативних актах у галузі освіти, а також забезпечення трансдисциплінарних зв'язків між дисциплінами. Оскільки інформація сприймається адресатом насамперед через мовні засоби (звукові сигнали, слова, словосполучення, речення, тексти, інтонацію тощо), уміння сприймати їх та відповідно реагувати, нарощування власного комунікативного досвіду, основою нашого експериментального дослідження стали предмети лінгвістичного циклу. Разом з тим, ми усвідомлюємо, що лише один цикл фахових предметів не може забезпечити повноцінне формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів, ця робота

повинна проводитися системно викладачами усіх фахових предметів. Наприклад, текст задачі з математики також стає об'єктом комунікації у студентській аудиторії в процесі його обговорення, пошуку варіантів розв'язання, контролю, оцінки, рефлексії правильного чи неправильного розв'язання тощо.

Центральними лінгвістичними дисциплінами, які виступили методичною основою формування комунікативно-стратегічної компетентності, були «Сучасна українська мова з практикумом» та інтегрований курс «Методика навчання української мови в початкових класах». Центральною педагогічною дисципліною виступила «Дидактика».

Трансдисциплінарні зв'язки реалізувалися з метою економії часу та зусиль викладачів, інтеграції навчальних впливів, розширення можливостей для формування КСК майбутніх учителів, досягнення максимальної ефективності даного процесу [Буданов]. Для налагодження цієї роботи на початку експериментального навчання було проведено кілька засідань предметних секцій, у процесі яких вироблено єдині підходи до формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів, на основі програми експериментальної роботи розроблено тематичну сітку занять зі студентами. Це дало можливість створити не лише лінійну систему викладання матеріалу на основі принципів послідовності та наступності в межах однієї навчальної дисципліни, але й спіральну (поступове розширення та поглиблення знань з тої чи іншої теми) та концентричну (повернення до вже вивчених тем з метою їх актуалізації, глибшого з'ясування сутності комунікативних явищ).

Визначення системи трансдисциплінарних зв'язків послужило основою для розробки та корекції робочих навчальних програм з названих дисциплін, методичних рекомендацій щодо організації експериментальної роботи, дидактичних матеріалів, вправ та завдань для аудиторної та самостійної роботи студентів.

Реалізація трансдисциплінарного підходу вимагала формування групи

викладачів-однодумців навколо ідеї розвитку комунікативної сфери студентів одночасно з їх додатковою науково-методичною підготовкою як однією з передумов ефективного формування комунікативно-стратегічної компетентності. У ході науково-методичного семінару для викладачів фахових дисциплін початкової освіти педагогічного інституту ми розглянули такі питання: зміст та структура комунікативно-стратегічної компетентності майбутнього вчителя початкових класів; комунікативна особистість майбутнього педагога як суб'єкт професійної підготовки; комунікативні стратегії педагогічного мовлення, їх характеристика; комунікативні тактики як засіб реалізації комунікативної стратегії; взаємозв'язок комунікативної ситуації і комунікативної стратегії; система формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутнього вчителя; методика формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутнього педагога; технології формування комунікативно-стратегічної компетентності студентів на пряму підготовки «Початкова освіта».

З метою формування КСК майбутніх педагогів на заняттях з фахових дисциплін зусилля викладачів були спрямовані на завдання використання мови в прагматичних цілях, тобто застосування комунікативних стратегій і тактик у процесі навчальної комунікації.

Реалізація всіх складових системи формування КСК майбутнього педагога – це складний процес, ефективність якого залежить від злагодженої системи дій викладачів, взаємодії викладачів і студентів, а також активної позиції майбутніх учителів. Робота зі студентами була спрямована на реалізацію моделі формування КСК, основними принципами функціонування якої є: відповідність моделі кінцевій меті формування КСК; врахування психологічних особливостей засвоєння студентами знань та вмінь КСК; оптимальне поєднання теоретичних знань та практичних умінь майбутніх педагогів; вибір найбільш ефективних форм і методів формування КСК.

Оскільки КСК майбутніх педагогів є складним системним явищем, яке містить низку компетенцій, на початку своєї роботи ми визначили

пріоритетні напрями нашої роботи зі студентами, які включали: формування фахових предметних знань та вмінь з мови, необхідних для викладання даного предмета в початковій школі (уміння грамотно працювати з інформацією з предметною інформацією, розмовляти мовою предмета, використовуючи відповідну лексику, термінологію; забезпечувати зворотний зв'язок з учнями); засвоєння комунікативних знань, необхідних для розуміння та здійснення комунікативних актів; формування здатності продукувати мовлення відповідно до контексту комунікативного акту, використовуючи одержані знання (вміння висловити свої думки, вибудувати висловлювання в усній та письмовій формі; володіти вербальними і невербальними засобами мови, виражальними засобами; реалізувати основні функції комунікації – перцептивну, інтерактивну, інформаційну; діяти відповідно до рольового статусу; слухати, підтримувати бесіду; володіти культурою спілкування); формування здатності сприймати, розуміти зміст мовлення та комунікативної поведінки оточуючих людей; формування умінь емпатії та рефлексії; формування умінь адекватно добирати комунікативні стратегії і тактики; конструювати нові стратегії, добирати тактики, прийоми відповідно до ситуації; формування умінь уникати конфліктних ситуацій, домовлятися, погоджувати позиції; формування вміння створювати спільний комунікативний простір, ситуацію дискурсу, взаєморозуміння; ефективна організація самостійної роботи студентів з метою вдосконалення їх КСК.

Таким чином, формування КСК майбутніх учителів охоплює весь процес професійної підготовки вчителя, починаючи від мети, завдань, змісту, методів, засобів і закінчуючи самостійною роботою, а не лише комунікативне спрямування окремих навчальних дисциплін. Необхідно було повністю переглянути систему професійної підготовки майбутніх педагогів на основі комунікативно-діяльнісного підходу. Тому саме дискурсивно-трансдисциплінарна методика формування КСК давала можливість домогтися поставленої мети, оскільки вона: спрямована на перехід від знанневої, раціонально-просвітницької освіти до інформаційно-комунікативної;

базується на провідних положеннях теорії комунікації, єдиному категоріальному апараті; пов'язана з основоположними принципами, які лежать в основі гуманістично орієнтованої педагогічної комунікації; орієнтована на формування КСК як на провідну мету професійної підготовки, надаючи їй діяльнісного характеру; об'єднує дисципліни лінгвістичного та педагогічного циклу, забезпечуючи цілісність навчального процесу; забезпечує єдність змістової та діяльнісної сторін формування КСК майбутніх педагогів.

Суб'єктами навчального процесу у цій методиці виступають викладач і студент у ситуації спільного комунікативного середовища та взаєморозуміння, об'єктом є зміст освіти, який необхідно засвоїти. Основним способом реалізації комунікативного підходу в педагогічній практиці професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, забезпечення полісуб'єктності, діалогічності, дискурсивності комунікації є заміна лінійної односпрямованої комунікації викладач - студент на двобічну комунікацію, тобто комунікативну взаємодію.

У процесі констатувального експерименту повністю підтвердилася необхідність визначити, що реально треба змінити, які нові цілі та засоби їх досягнення поставити, як на рівні навчального заняття у ВНЗ запровадити теоретико-методологічні та методичні підходи, які забезпечують формування КСК студентів, розробити їх практичний зміст, дібрати способи і засоби реалізації, експериментально перевірити ефективність застосування у практиці професійної освіти. Відповідно до визначених методологічних підходів (комунікативно-діяльнісного, особистісно-прагматичного, компетентнісного, культурологічного), організація навчального заняття розглядалася як активна комунікативна взаємодія педагога та студентів на суб'єктно-суб'єктній основі в єдиному комунікативно-трансдисциплінарному середовищі, де панує загальноприйнята професійна метамова, спільна педагогічна ментальність, єдині установки на досягнення спільної мети.

Насамперед нашою метою було створення розвивального комунікативно-

стратегічного освітнього середовища, яке б забезпечувало формування КСК майбутніх педагогів на гуманістичних засадах, організація ситуації дискурсу, коли метою стає сам процес початкової роботи, способи і методи здобування знань та засвоєння вмінь у специфічному інтерсуб'єктному комунікативно-діалогічному просторі, створеному викладачем, до якого студент прилучається як рівноправний учасник комунікації в колі інших учасників зі спільним розумінням соціальної ситуації, професійного світу, фахової мови, установок і уявлень, а також розгортання комунікативних стратегій і тактик у педагогічній діяльності як на рівні викладачів ВНЗ, так і майбутніх педагогів.

Найважливішим своїм завданням ми вважали створення такої атмосфери в цьому комунікативному середовищі, де панує відкритість, довіра, поцінування кожної висловленої думки, взаємодопомога, захищеність, щирість. Шляхом такого включення студента у взаємовідносини з навчальною інформацією, викладачем, одногрупниками знання подавалися не в готовому вигляді, а здобувалися студентами в процесі взаємодії у створеному нами комунікативному середовищі, де майбутні педагоги аргументовано виражали свою позицію, самостійно шукали вирішення поставлених завдань, самореалізувалися в комунікативній діяльності, набували необхідних професійних та загальнолюдських гуманних якостей. Таким чином, формування КСК майбутніх учителів сприймалося не як нав'язане ззовні, а як таке, що закономірно виникає в процесі інтерсуб'єктної взаємодії в новому співтоваристві суб'єктів, які перебувають у процесі пізнання. У підсумку сфера вищої педагогічної освіти, як і сучасне інформаційне суспільство, стає комунікативною як на рівні цілей (інформування студента), так і на рівні змісту (наповнення комунікативним матеріалом) та способів організації (застосування комунікативно спрямованих технологій і прийомів).

Основною одиницею навчального процесу є навчальне заняття, тому наша увага була сконцентрована на його організації як основи процесу формування КСК на таких засадах: формування комунікативної особистості

майбутнього педагога засобами вербальної комунікації; формування дискурсивного мислення студентів на основі інтерсуб'єктності; оволодіння способами комунікативної взаємодії мовою навчального предмета; засвоєння комунікативних ролей адресанта та адресата; формування діалогічного мислення і поведінки; орієнтація на здатність творчо, нестандартно вирішувати завдання, які виникають у процесі професійної комунікації; оволодіння стратегіями і тактиками комунікативної взаємодії; формування умінь самоконтролю та самооцінки власних комунікативних дій.

Найважливішими напрямками розвитку комунікативних здібностей студентів були: підготовка студентів до публічних виступів; підготовка до здійснення групової комунікації; підготовка до здійснення міжособистісної комунікації.

Заняття необхідно побудувати так, щоб був створений єдиний комунікативний простір на кожному занятті та ситуація дискурсу (взаєморозуміння), а також через комунікативну взаємодію реалізовані три основні функції викладання: організаційна, інформаційна, виховна, які сприяють формуванню КСК майбутніх учителів. Для цього викладачі подавали навчальний матеріал, розкриваючи зміст основних понять, використовували різноманітні засоби аргументації, діалогічність, виявляли толерантність, змінювали комунікативні тактики і прийоми, впливали на емоційну сферу студентів, розвивали їх перцептивні здібності та естетичні смаки. Важливим компонентом створення єдиного комунікативного простору, ситуації дискурсу є точна передача студентам інформації за допомогою єдиного тезаурусу, який використовували викладачі як споріднених, так і неспоріднених дисциплін, оскільки за цієї умови студенти і викладачі використовують єдину наукову мову, зрозумілу всім. Важливим завданням викладачів-мовників було засобами виразного мовлення розвивати у студентів чуття мови, створювати обстановку «естетичного замилювання» словом, його красою, милозвучністю, багатством української мови.

Створення ситуації дискурсу передбачало організацію проведення занять,

адекватну завданню формування КСК майбутніх учителів початкових класів. У межах експериментальної роботи було поставлене завдання з'ясувати, які комунікативні можливості має сучасне заняття у ВНЗ і яким чином воно має бути організоване, щоб реалізувати визначені цілі.

Основою формування КСК на занятті є організація комунікативної взаємодії (інтеракції) в навчальному середовищі, спрямована на побудову спільного комунікативного простору, де комунікація здійснюється як особистісно значуща для кожного учасника, але одночасно заснована на спільних вимогах до всіх. Тому заняття розглядалося як спільна навчально-педагогічна комунікація (спільність дискурсів), заснована на погодженні позицій, розумінні та взаєморозумінні, в процесі якої відбувається засвоєння змісту навчального предмета шляхом взаємодії викладача і студентів з метою передачі, сприйняття, здобування, переробки інформації та обміну нею. Таке розуміння заняття стало основою об'єднання всіх учасників комунікації як односторонніх, які мають спільні погляди на предмет вивчення і здійснюють спільну роботу з засвоєння його змісту. КСК майбутніх педагогів у цьому випадку виступала як динамічна цілісність, результат спільної особистісно-спрямованої діяльності, який фіксувався у вигляді тексту заняття (взаємопов'язаних мікротекстів), рівноцінними співавторами якого є викладач і студенти. Якщо в традиційному навчанні викладач під час лекційного заняття подає готову інформацію, роз'яснює її, максимально полегшуючи студентам її сприймання, то в ситуації дискурсу студент опинявся в ситуації самостійного засвоєння певного змістового елемента культурно-педагогічного досвіду, який можна по-різному трактувати, не ризикуючи бути підданим критиці за помилкові судження, здійснював роботу з власного самовдосконалення, позитивної самооцінки, «переростав» себе, одержуючи задоволення від процесу здобування знань. Таким чином, зусиллями самих студентів творилося середовище, в якому вони переживали радість успіху, перемоги над собою, відкриття різних способів мислення, здивування, натхнення.

Вибудовуючи процес формування КСК в єдиному комунікативному (дискурсивному) просторі як синергетичну систему, як «діалог на рівних», викладач запуслав механізми самоорганізації комунікативної діяльності студентів. Цьому сприяли такі прийоми, як вираження вербальними та невербальними способами схвалення усних і письмових авторських текстів студентів; їх сприйняття без будь-яких коментарів та оцінок; визнання права студента на помилку, на оригінальність думок і суджень; сприймання студента таким, яким він є; стимулювання студентів до персоніфікації власної відкритої позиції («Я вважаю.....», «На мою думку.....», «Мені здається.....»); сприяння продукуванню різних ідей тощо. За допомогою таких комунікативних прийомів синергетичного характеру ми відкривали канали для створення атмосфери відкритості, щирості, довіри, психологічної безпеки, що є обов'язковою умовою формування у студентів позитивної мотивації формування КСК, інтересу до проблеми, внутрішньої потреби змінювати себе, займатися самовиховання та саморозвитком. Коли студенти вміють чітко визначити власну думку, позицію щодо тої чи іншої проблеми, вербалізувати її, складаються умови для співставлення їх з іншими, вибору найбільш правильних, оптимальних, на основі чого народжуються нові ідеї. Це відображалось і в письмових роботах студентів, які набували дедалі більшої комунікативної спрямованості, зміст поступово збагачувався власними міркуваннями, роздумами над психологічною суттю комунікативної ситуації, над індивідуальними особливостями комунікантів, причинами їх комунікативної реакції. Студенти висловлювали згоду/незгоду, ствердження/заперечення, сумніви/переконаність тощо, а також констатували риси комунікативної поведінки комунікантів з точки зору її розуміння, а не оцінки. Модальність висловлювань студентів засвідчувала здатність до компромісу на відміну від категоричної позиції.

ВИСНОВКИ. Підводячи підсумки, вкажемо на необхідність конфіденційності, відповідно до якої зміст спілкування, що відбувається в групі, не виноситься за межі гри. Це один із факторів, що сприяє розвитку

взаємної довіри у групових взаєминах, важливий фактор збереження дискусійного потенціалу, і, насамперед, етична умова.

Основним шляхом залучення дітей молодшого шкільного віку до спільної

пізнавальної діяльності (а, значить, і шляхом створенням та вирішення про-

BLEMНИХ СИТУАЦІЙ) є їх діалогічне спілкування, у ході якого приймаються індивідуальні та групові рішення, досягаються проміжні та кінцеві результати тренінгу. Внаслідок цього, в учасників експериментального навчання формується узагальнений спосіб дій після аналізу ситуацій, окреслення завдань та прийняття певних рішень. Робота у групі сприяє також осмисленню індивідом цілісної структури власних внутрішніх тенденцій й поведінки, їх вплив (у тому числі і деструктивний) на процес взаємодії з іншими людьми, що створює умови для психокорекції психічних якостей особистості, що спрямовані на розвиток мовленнєвої компетентності.

Оновлення змісту професійно-орієнтованих предметів підготовки майбутніх учителів трудового навчання потребує доповнення їх відомостями та фактами виховного впливу на особистість студентів, їхній світогляд та культуру; зміни позиції учнів і учителів у спілкуванні, актуалізує необхідність діалогічної взаємодії. Володіння уміннями діалогічної взаємодії дозволить майбутнім учителям не тільки використовувати спільні засоби кодування й декодування навчальної інформації, але й професійно вибудувати стратегію виконання певного виду діяльності. Моделювання життєвих ситуацій в процесі навчання дозволить поєднати конкретні трудові операції з формуванням таких цінностей майбутніх педагогів, які допоможуть їм стати успішними у виборі свого життєвого шляху. Такий підхід до навчально-виховного процесу у вищій школі дозволить студентам у майбутньому бути: мобільними (швидко адаптуватися у змінних умовах навчання і виробництва); соціально здібними (йдеться про вміння працювати в команді); готовими до взаємодії з людьми у різних видах діяльності;

здатними до професійних комунікацій на засадах поваги до прав інших людей.

Перспективи подальших досліджень. Вирішення проблеми формування комунікативної культури майбутніх фахівців потребує сформованості усього комплексу умінь, наявність яких надасть процесу взаємодії симетричності, коли співрозмовники стають рівними як вільні, унікальні і цінні один для одного суб'єкти